

ILOVA KONSTRUKSIYA TARKIBIDAGI IKKINCHI DARAJALI BO'LAKLARNING SEMANTIK VA STRUKTURAL XUSUSIYATLARI*Begmatov M.B.¹**Annotatsiya:*

Mazkur maqolada nemis tilidagi ilova konstruksiyalarining tarkibi va funksiyalari tahlil qilinadi, ayniqsa ikkinchi darajali bo'laklarning semantik va struktural xususiyatlari yoritiladi. Ilova konstruksiyalari, ular orqali ifodalangan ma'no kengayishi, va sintaktik murakkablikning oshishi tahlil qilinadi. Ilova elementlarining ko'payishi va ularning tarkibidagi komponentlar o'rtasidagi bog'lovchilarning roli, gapning semantik tuzilishini boyitadi. Misollar yordamida ilova elementlarining kengayishi va bog'lanishi orqali ma'no konkretlashtirilishi va aniqlashtirilishi tushuntiriladi. Maqola, ilova konstruksiyalarining tahlilini o'rganuvchi lingvistik izlanishlar uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Key words: ilova konstruksiyalari, ikkinchi darajali bo'laklar, semantik xususiyatlar, struktural xususiyatlar, sintaktik komplekslik, ilova elementlari, nemis tili, ma'no kengayishi, lingvistik tahlil.

Zamonaviy nemis adabiy tilida gapning ilovali elementlariga, ayniqsa, ikkinchi darajali bo'laklar tarkibida ifodalangan ilova konstruksiyalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda bu elementlar ilmiy tadqiqotlarda o'rganilmoqda va ilovalar turlarining lingvistik xususiyatlari yanada aniqlashtirilmoqda. Bu maqolada gapning ilovali elementlari, ayniqsa ikkinchi darajali bo'laklarning semantik va struktural xususiyatlari batafsil tahlil qilinadi.

Ilova hodisasi grammatik va sintaktik tuzilmalar orasida o'ziga xos o'rin egallaydi. Ilova konstruksiyasi bo'laklari boshqa gap bo'laklariga nisbatan aniq va qo'shimcha ma'no keltiradi, bu orqali asosiy bo'laklarning ma'nosi yanada kengayadi yoki aniqlashtiriladi. G.V. Kolshanskiy ilova hodisasi va ikkinchi darajali bo'laklar haqidagi fikrlarini o'z asarlarida alohida ta'kidlagan. U, ilova konstruksiyalarining faqat sintaktik emas, balki semantik funksiyalarini ham ko'rib chiqadi. Kolshanskiyga ko'ra, ilova hodisasi to'g'risida fikr yuritishda, gapdagi ikkinchi darajali bo'laklar o'zining predikativ funksiyasi bilan alohida ajralib turadi [1; 16-b.].

L.P. Nesterova esa, ilmiy ishlarida nemis tilida ilova hodisasi va uning intonatsiyasini o'rganib, ilova konstruksiyalarining ayrim jihatlari bo'yicha yetarlicha tadqiqotlar yo'qligini ta'kidlaydi. U nemis tilidagi ilova elementlarini faqat izohlovchili ilovali elementlar sifatida ko'rishadi, ammo bu yerda attributivli ilovalar va ularning sintaktik, semantik xususiyatlari haqida so'z yuritilmagan. Nesterova, ilmiy-tadqiqotlar orqali ilova elementlarining turli shakllari va ularning grammatik xususiyatlarini chuqur o'rganish zarurligini ta'kidlaydi [3; 16-b.].

Gap tarkibidagi ikkinchi darajali bo'laklar, bosh bo'laklardan farq qiladi. Bosh bo'laklar ega yoki kesim bo'lishi kerak bo'lsa, ikkinchi darajali bo'laklar, bosh bo'laklarning yordamchi bo'laklari sifatida ma'lum qo'shimcha ma'nolarni ifodalashda ishlatiladi. I.Mamasoliev, ilova konstruksiyalarining tarkibida ikkinchi darajali bo'laklarning o'rni haqida shunday fikr bildirdi: "Agar ma'lum gap tarkibida bosh bo'laklar, ya'ni ega yoki kesim ishtirok etmasa, u holda bosh bo'laklardan birortasi ham gapda ilovali element vazifasida kela olmaydi" [2; 105-b.]. Demak, gapda bosh bo'laklarning mavjudligi ikkinchi darajali bo'laklarning ilovali element sifatida ishlatilishiga imkon yaratadi.

Ikkinchi darajali bo'laklar, ilova konstruksiyasida asosiy bo'laklarning semantik kontentini kengaytirib, yanada to'ldiradi. Bosh bo'laklar o'zlarining asosiy funksiyasini bajarayotgan bo'lsa, ikkinchi darajali bo'laklar yordamchi funksiyalarni bajaradi. Ilova elementlarining semantik funksiyasi, qo'shimcha ma'no yaratish orqali gap tarkibidagi ma'lumotlarni aniqlashtirish va kengaytirishdan iborat.

Ilova elementlarining semantik funksiyasi ularning ma'no kiritishdagi o'ziga xos xususiyatlarini anglatadi. Bunday elementlar qo'shimcha ma'no bilan boyitilgan holda, bosh bo'laklar o'rtasidagi munosabatlarni yanada aniqroq ko'rsatadi. Ilova konstruksiyalaridagi ikkinchi darajali bo'laklar faqat sintaktik jihatdan emas, balki semantik jihatdan ham alohida e'tiborga loyiqdir. Ilova elementlari ma'lum bo'lakning ma'nosini aniqlashtirish, to'ldirish va izohlashga yordam beradi. Biz buno quyidagi misollar tahlilida ko'rib chiqamiz:

1. Der alte Schnellhammer hatte die Werke seinen Kindern hinterlassen. Zwei Söhne und einer Tochter. (Kayser Barbara 1991: 326-b.)

---

¹ *Begmatov Muxtor Begmatovich, SamDCHTI professori*

2. Nur zwei Menschen misstraute er nicht, seiner Pflegemutter und seinem Lehrer. (Kraft Ruth 1985: 129-b.)

Birinchi misolda ilovali element sifatida “zwei Söhne und einer Tochter” (ikki o’g’il va bir qiz) jumlasini ko’rishimiz mumkin. Bu qismlar asosan gapning ma’nosini to’ldiradi va aniqlashtiradi. Bu yerda ilova bo’lagi “seinen Kindern” (uning bolalariga) qo’shimcha sifatida keladi va bu bolalar soni va jinsi haqida qo’shimcha ma’lumot beradi. Strukturaviy nuqtai nazardan, “zwei Söhne und einer Tochter” — bu ilovali element, “seinen Kindern” komponentini yanada aniqlashtiradi va qo’shimcha tafsilotlarni beradi.

Bu ilova elementining semantik funksiyasi shundan iboratki, u asosan “seinen Kindern” (uning bolalariga) bo’lagi orqali kimga meros qoldirilganligi haqidagi ma’lumotni kengaytiradi. Ilova bo’lagi orqali bolalarning soni va jinsi haqida qo’shimcha ma’lumot berilgan.

Misoldagi ilova tarkibida ikkita mustaqil bo’lak bor: “zwei Söhne” va “einer Tochter”. Ular o’zaro bir-birini tushuntiruvchi va “seinen Kindern” bo’lagini kengaytiruvchi sifatida ishlatilgan. Ushbu ilova tarkibidagi bo’laklar o’rtasida “und” bog’lovchisi mavjud, bu ikki bo’lakni birlashtiradi va gapning ma’no uzviyligini ta’minlaydi.

Ikkinchi misolda ilovali element “seiner Pflegemutter und seinem Lehrer” (uning o’qituvchisi va tarbiyachisi) ni tashkil etadi. Ushbu ilova bo’lagi “zwei Menschen” (ikki odam) atamasining kengaytmasi sifatida ishlatilgan, ya’ni kimlarga ishonmasligini tushuntiradi. Ilova bo’lagi bu ikki odamning kimligini aniqlashtiradi, ya’ni ular uning tarbiyachisi va o’qituvchisi ekanligini ta’kidlaydi.

Ilovali element “seiner Pflegemutter und seinem Lehrer” orqali gapning ma’nosi yanada aniqlashadi. Bu yerda “zwei Menschen” (ikki odam) kim ekanligi ko’rsatilgan va bu odamlar haqida qo’shimcha tafsilotlar kiritilgan. Ilova bo’lagi yordamida kimlarga ishonish va kimlarga ishonmaslik haqida aniqroq ma’lumot berilgan.

Bu yerda ilova elementlari “seiner Pflegemutter und seinem Lehrer” shaklida keltirilgan bo’lib, ular o’rtasida “und” bog’lovchisi ishlatilgan. Ilova tarkibidagi bo’laklar o’zaro bog’langan va har biri alohida-alohida ilova funksiyasini bajaradi. Ularning har biri, alohida ravishda, o’zining mustaqil semantik funksiyasiga ega bo’lib, “zwei Menschen” atamasining qaysi ikki odam ekanligini aniqlashtiradi.

Ilova elementlarining kengayishi sintaktik strukturaning murakkabligini oshiradi. Misollarda ko’rsatilgan ilova elementlari o’z tarkibidagi komponentlar o’rtasida bog’lovchining mavjudligi tufayli ko’proq ma’no kiritadi. Misol uchun:

3. Sie gehören der Reedefirma Brookley. Der Art Reederei von der Stange. (Kraft Ruth 1985: 127-b.)

4. Dem größeren, einem stämmigen Burschen mit dunkeln Kinnbart. Wäre Herbert am liebsten gefolgt. (Kayser Barbara 1991: 218-b.)

Bu misollarda ilova elementlari o’rtasida bog’lovchilar va qo’shimcha komponentlar mavjud. Bu komponentlar, alohida-alohida ilova funksiyasini bajarishi mumkin, ammo ular o’zaro mustaqil bo’lib, bir-birini aniqlashtiruvchi, to’ldiruvchi xususiyatga ega. Ilova elementlarining kengayishi sintaktik strukturaning murakkabligini oshiradi, chunki bu elementlar o’z tarkibidagi komponentlar o’rtasida bog’lovchi vositalar orqali qo’shimcha ma’no kiritadi. Masalan, 3- va 4-misolarda ko’rsatilgan ilova elementlari, ularning tarkibidagi alohida bo’laklarning bir-biri bilan bog’lanishi orqali yanada kengroq ma’no keltiradi. Bu ilova elementlarining o’zaro bog’lanishi sintaktik komplekslikni oshirib, gapning ma’nosini aniqlashtiradi va boyitadi. Shu tarzda, har bir ilova tarkibidagi alohida qismlar, ular orasidagi bog’lanish vositasi orqali umumiy ma’no to’plami yaratadi, bu esa sintaktik struktura va semantik ifodaning boyishiga olib keladi.

Demak, ilova konstruksiyasidagi ikkinchi darajali bo’laklarning semantik va struktural xususiyatlari, gapning tarkibini kengaytirish, uning mazmunini aniqlashtirish va to’ldirish kabi vazifalarni bajaradi. Ilova elementlari o’zlarining ma’no yaratishdagi funksiyalari bilan gapning ma’nosini kengaytiradi. Shu bilan birga, ular gapning tuzilishini murakkablashtirib, yangi ma’lumotlarni taqdim etishda muhim rol o’ynaydi. Shuningdek, bu elementlar tilning boyligini, muloqotning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]. Бегматов, М., & Мамбетниязова, А. Х. (2024). Лексические особенности словообразование в современном немецком языке. *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(11-2), 13-17.

[2]. Ubaydullaevich, M. I. (2022). Grammatical and stylistic functions of connecting constructions in modern german. *current research journal of philological sciences*, 3(03), 104-110.

[3]. Нестерова Л.Ю. Структурно-семантические и функциональные свойства фразеологизмов предикативной семантики: Автореф. дисс... канд. филол. наук. — Челябинск, 1999. — 24 с.

International Conference

CURRENT METHODOLOGICAL, LINGUISTIC ISSUES AND APPROACHES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

[4]. Kayser Barbara. *Sie nannten sie Anna. Anna und ihre Kinder. Printed in Great Britain November, 1991.* - 624 S.

[5]. Kraft Ruth. *Unruhiger Sommer. Verlag der Nation Berlin, 1985.* – 350 S.